

ELS INICIS D'UN AMBICIÓS PROJECTE: EL BUIDATGE SISTEMÀTIC DE DADES REFERENTS A JUEUS EN SÈRIES DOCUMENTALS DE L'ARXIU CAPITULAR DE BARCELONA

MARIA CINTA MAÑÉ MAS

INTRODUCCIÓ

L'interès de «The Central Archives for the History of de Jewish People» de Jerusalem en la documentació referent a jueus de l'Arxiu Capitular de Barcelona¹ s'inscriu en un ambiciós macroprojecte, l'origen del qual precedeix el naixement del mateix estat d'Israel,² reprès i endegat a principis dels anys 80. Consisteix a recopilar i microfilmear sistemàticament la documentació medieval relativa a aquesta minoria religiosa procedent d'arxius de qualsevol tipus d'arreu del món, amb la finalitat, primer, de posar-la a disposició dels investigadors dels esmentats arxius per tal de ser utilitzada com a font històrica en les seves recerques, i després, de ser publicada amb

1. A partir d'ara se citarà ACB.

2. Concretament el 1938. L'objectiu primari consisteix a reunir i preservar la documentació conservada per comunitats i institucions jueves de qualsevol lloc i època, i secundàriament, a identificar i registrar les abundants fonts sobre jueus existents ens arxius aliens.

Per tot allò relatiu a aquest projecte vegeu:

ASSIS, Yom Tov. MAÑÉ, Maria Cinta. *The Jews in Barcelona 1213-1291. Regesta of documents from the Archivo Capitular*, Jerusalem: The Central Archives for the History People-The Hebrew University, 1988, 219 pp. (Sources for the History of the Jews in Spain-1. The Henk Schussheim Memorial Series). Presentació, pp. 3-4.

l'objecte de difondre-la i fer-la accessible a qualsevol persona interessada en el tema.

La posada en marxa definitiva d'aquesta fase del pla, la inicia el Dr. Daniel J. Cohen, director dels «The Central Archives» durant molts anys, a partir de la proposta que presenta el 1981 al «II Meeting of the World Council on Jewish Archives». En principi, implica la recerca de documentació en uns 200 arxius, nombre que va augmentant a mesura que es té coneixement de l'existència de dades en arxius no contemplats originàriament.

Espanya és un país que ha comptat al llarg de tota la seva història amb la presència de població jueva i, per això, objectiu «sine qua non» d'aquesta magna empresa.³ Catalunya palesa la seva importància en aquest tema a causa de l'existència a Barcelona de l'Arxiu de la Corona d'Aragó,⁴ que, per la riquesa dels seus fons en qualsevol aspecte concernent els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, en principi promet resultats positius. Efectivament, moltes de les recopilacions de documentació relativa a l'assumpte objecte d'aquest estudi publicades fins a principis dels 80 pertanyen precisament a l'ACA.⁵ La major part de la documentació que conserva aquest arxiu és de caràcter públic i oficial, generalment de tipus administratiu o fiscal. Els testimonis que s'han conservat referents a la minoria jueva no presenten cap diferència fonamental amb la resta de la documentació de l'esmentat arxiu i s'ajusten bàsicament als mateixos paràmetres.⁶

3. El Prof. Haim Beinart va ser qui establí els primers contactes amb diferents arxius del país per la seva especialitat en judaisme hispànic, i gràcies a les nombroses notícies aportades en el curs de les seves investigacions, els arxius espanyols, i juntament amb ells l'ACB, van ésser inclosos en el programa de recerca.

4. A partir d'ara ACA.

5. JACOBS, Joseph, *An inquiry into the Sources of the History the Jews in Spain*, Londres, 1894, XLVII+263 pp.

BAER, Fritz, *Juden in christlichen Spanien. Urkunden und Regesten. Vol. I: Aragonien und Navarra*, Berlin, 1936-1939.

Destaca Jean Régéné, els treballs del qual dispersos en diferents articles de la revista «Revue des Études Juives» van ésser compilats i editats darrerament per Yom Tov Assis i Adam Gruzman:

RÉGNÉ, Jean, *History of the Jews in Aragon. Regesta and Documents 1213-1327*, Jerusalem: The Hebrew University, 1978, 735 pp.

6. De vegades hi ha signatures o curtes frases en caràcters hebreus. La major part de documents escrits totalment en aquesta llengua han estat publicats: RIERA I SANS, Jaume, UDINA I MARTORELL, Frederic, *Els documents en hebreu conservats a l'Arxiu*

La inclusió de l'ACB en aquest programa no ha estat feta a l'atzar. La causa radica probablement en les notícies proporcionades per diversos investigadors, alguns del segle passat, que han utilitzat puntualment documents de diferents sèries del seu fons per a certes recerques, donant a conèixer així l'existència de documents relatius a jueus en aquest arxiu concret.⁷ Tanmateix, l'ACB custodia una documentació ben diferent de la de l'ACA. Es tracta de documentació privada, produïda per la Catedral i per les institucions que d'alguna manera hi estan relacionades en l'exercici de les seves funcions ordinàries. Destaquen per a la nostra finalitat les sèries de pergamins i la documentació notarial, la qual bàsicament és de caràcter contractual i neix de la necessitat de donar un caràcter públic als acords establerts entre les persones, especialment els de tipus econòmic, per la incidència que tenen en el si de la societat i en l'economia en gene-

de la Corona d'Aragó, «Miscellanea Barchinonensia», 17, núm. 49 (1978), pp. 21-36. En total l'ACA conserva 23 pergamins redactats íntegrament en hebreu, dels quals en publiquen 17 (1073-1390). La resta, ja havien estat publicats anteriorment.

7. Entre d'altres:

FITA, Fidel, *Hebreos en Barcelona en el siglo IX*. «Boletín de la Real Academia de la Historia», 4 (1884), pp. 69-70. Publica el rescripte de Carles el Calb del Liber Antiquitatum, on es menciona un Judas, hebreu.

FITA, Fidel, *Guillén Berenguer. ex-obispo de Vich. El cementerio hebreo de Barcelona en 1111. Documentos inéditos*. «Boletín de la Real Academia de la Historia», 17 (1890), pp. 190-199. Utilitza 3 documents procedents del Liber Antiquitatum.

SCHWAB, Moïse, MIRET I SANS, Joaquim, *Nouveaux documents des juifs barcelonnais au XII siècle*. «Boletín de la Real Academia de la Historia», 68 (1916), pp. 563-578.

SCHWAB, Moïse, MIRET I SANS, Joaquín, *Documents de juifs barcelonnais au XIè siècle*. «Boletín de la Real Academia de la Historia», 69 (1916), pp. 569-583.

MILLÀS I VALLICROSA, J., *Documents hebraics de jueus catalans*, «Memòries de l'Institut d'Estudis Catalans», vol. 1, fasc. 3, Barcelona, 1927, pp. 61-167. Publica 27 documents hebreus de l'ACB, dels quals transcriu i tradueix una part.

PERARNAU, Josep, *El procés inquisitorial barceloní contra els jueus Jantó Almúli. la seva muller Jamila i Jucef de Quatorze (1341-1342)*. «Revista Catalana de Teologia», 4 (1979), pp. 309-353.

DÍAZ ESTEBAN, Fernando, *Documento hebreo inédito del Archivo Capitular de la Catedral de Barcelona. II. Rectificación a la «Carta hebrea de Carcassona»*. «Anuario de Filología», 5 (1979), pp. 77-102.

Les dades concretes d'aquests estudis han estat extretes del repertori bibliogràfic publicat pel Sr. Jaume Riera i Sans en els 4 números editats de la revista «Calls» (1986-1990).

ral. Les dades obtingudes d'aquesta darrera documentació complementen les proporcionades per l'ACA, la qual cosa sens dubte facilita un coneixement global de la minoria jueva a Catalunya.

El Dr. Yom Tov Assis, professor de la «Hebrew University» de Jerusalem, ha estat des del començament el responsable i supervisor de la implementació d'aquest projecte a Espanya, mitjançant la selecció dels arxius dels quals sembla que en principi es pot obtenir una major rendibilitat i l'establiment de contactes personals amb els arxiviers i historiadors que han realitzat el buidatge sistemàtic en els diversos centres.

La investigació que he portat a terme a l'ACB, deriva, doncs, d'aquell remot objectiu subsidiari, formulat a finals dels anys 30, de recopilació de fonts referents a jueus de tot el món en arxius aliens a les comunitats hebrees, i més concretament de la recopilació de fonts d'aquest tipus a Espanya. D'acord amb aquest programa, es procedeix per primera vegada a l'ACB a la recerca ordenada i metòdica de documents concernents a jueus, tasca que fins aleshores ha estat limitada a investigacions puntuals i/o a períodes molt concrets.⁸

PLA DE TREBALL

El primer contacte dels «The Central Archives» amb l'ACB s'estableix l'estiu de 1979 per mitjà del Prof. Yom Tov Assis, encarregat de fet de portar a terme el programa, com ja hem dit en la introducció. Assabentat d'antuvi de l'existència de material sobre jueus en els fons de l'esmentat arxiu, demana als arxiviers Drs. Àngel Fàbrega i Josep Baucells que el posin en relació amb alguna persona que reuneixi els requisits necessaris i realitzi les primeres investigacions, per tal d'escatir la conveniència de continuar-les o no en un futur pròxim.

Es produeix una primera entrevista amb el Dr. Assis i em poso directament en relació amb el Dr. Cohen, responsable en últim terme de l'empresa. En la carta que em remet aclarint les tasques que he de portar a terme, palesa l'objectiu primordial del treball a efectuar: la localització de «tot document que contingui referències a jueus, con-

8. BERNER, Leila, *On the western shores. The Jews of Barcelona during the reign of Jaime I*, Los Angeles: University of California, 1986.

versos, la jueria, les seves sinagogues i tot assumpte relatiu a la comunitat hebraica». ⁹ Aquesta indicació tan genèrica, el model de fitxa a utilitzar en els registres dels documents, el nombre de còpies a trametre, i finalment, la microfilmació dels documents, contitueixen quasi totes les directrius que rebo en un principi.

De fet, els criteris de la recerca es van perfilant a mesura que s'avança en les investigacions, la qual cosa és ben lògica en una empresa de tanta envergadura i atès que el buidatge sistemàtic a l'ACB és un dels primers que es porta a terme. En efecte, hi començo a treballar formalment a partir del mes de novembre, anticipant-se així l'inici dels treballs en el propdit arxiu almenys en un any a la implantació progressiva del projecte. Amb tota seguretat, l'abundància de testimonis documentals judaics de l'arxiu de la Seu contribueix en bona mesura a l'oficialització i implementació posterior del programa en el mateix ACB i també en d'altres arxius de la ciutat.

La metodologia del treball

La metodologia utilitzada és la següent:

1. Obtenció d'informació objectiva de l'existència de documentació sobre jueus mitjançant l'assessorament directe del personal de l'arxiu ¹⁰ i la consulta dels instruments de descripció més generals existents (guies, inventaris sumaris).

2. Identificació de les sèries susceptibles de contenir notícies més abundants sobre aquest tema a través de la lectura dels estudis publicats per diversos investigadors i de la consulta dels instruments de descripció específics d'aquestes sèries (fitxes, inventaris analítics, catàlegs).

3. Avaluació de la utilitat i fiabilitat dels instruments d'accés a la documentació de les sèries pertinents, ja que quasi tots van ésser elaborats per antics arxivers amb criteris que lògicament no es corresponen exactament amb els actuals.

4. Elecció de la data més convenient per iniciar la recerca, de manera que permeti una avaluació el més correcta possible, tant des del punt de vista quantitatiu com qualitatiu.

9. Carta del Dr. Cohen del 6-11-1979.

10. No puc deixar d'assenyalar l'ajuda prestada per la Sra. Anna Pérez, col.laboradora durant molts anys en totes les tasques de l'ACB.

5. Realització d'una primera selecció de documents mitjançant els instruments de descripció disponibles.

6. Petició i examen dels originals dels documents prèviament seleccionats.

7. Redacció del regest de cadascun dels documents a partir dels originals segons el model de fitxa proporcionada pel director del projecte.

8. Transcripció a màquina de les fitxes realitzades.

9. Obtenció de tres còpies de la fitxa original.

10. Tramesa per correu dels regests efectuats.

11. Microfilmació, en darrer terme, de la documentació indicada pels responsables del pla.

Es seleccionen les sèries de pergamins i la de la notaria capitular per una doble raó: l'abundància de notícies del tema que interessa i l'existència d'instruments de descripció d'aquestes sèries.

Començo la recerca en les sèries de pergamins a partir de les fitxes o «paperetes» elaborades per Mossèn Josep Mas i Domènech, beneficiat encarregat de l'arxiu de juny del 1900 al 1936. Durant aquest temps, va efectuar la tasca ingent de classificar, ordenar i catalogar uns 10.000 pergamins que anomena *Diversorum A, B, C i D*.¹¹ Més concretament, la inició en les fitxes concernents als *Diversorum C* dels anys 1290-1300, ja que coincideixen més o menys amb les dates dels manuals més antics de la notaria capitular, i d'aquesta manera les notícies d'una sèrie poden complementar les de l'altra. A més a més, comprèn part del període que molts estudiosos del judaisme consideren més brillant dels jueus catalans.

Durant tot el temps que treballa a l'ACB, compagino la recerca en les dues sèries esmentades. Això es reflecteix en la numeració de les fitxes que romanen inèdites, ja que en cada tramesa es numeren seguides les fitxes d'una sèrie, després les de l'altra, i dins de cada una d'elles l'ordre emprat és el cronològic.

11. La sèrie *Diversorum D* reuneix una petita col·lecció de pergamins que porten segell i no es va arribar a consultar. Tampoc no es pot assegurar la revisió absoluta dels *Diversorum A i B* per les causes comentades a l'apartat 2.3.

Etales en el desenvolupament del projecte

Es poden distingir sis etapes ben diferenciades en la materialització del projecte, tant pel que fa a les prioritats establertes pels directors del pla com per la dedicació aplicada a l'assumpte per la meua part. L'activitat més intensa a l'ACB es desenvolupa en les tres primeres fases, és a dir, de novembre del 1979 a juliol del 1984.

El rendiment obtingut en cada una d'aquestes etapes està en relació directa amb els recursos econòmics disponibles en un moment determinat i la major o menor existència de documents relatius a jueus. Les citem a continuació:

1ª. Anàlisi del període cronològic concretat inicialment de les sèries preseleccionades (novembre 1979-maig 1980). S'hi dediquen 70 h. i escaig de treball i s'efectuen 2 trameses de documentació amb un total de 119 docs.

2ª. Buidatge sistemàtic de les sèries citades anteriorment per tal d'assolir l'objectiu prefixat (juny 1980-octubre 1982). Es realitzen 6 trameses de documentació amb el resultat de 624 fitxes.

3ª. La recerca ordenada a l'ACB es compatibilitza, d'una part, amb lleugeres prospeccions a l'Arxiu Diocesà i a l'Arxiu Històric de Protocols, i d'altra part, amb la recerca sistemàtica a la secció de cancelleria, sèrie de cartes reials de Jaume II, de l'ACA (novembre 1982-juliol 1984). S'efectuen 5 trameses de material amb un total de 778 registres: 322 pertanyen a les sèries de pergamins i notaria capitular de l'ACB, 268 a les cartes reials de Jaume II de l'ACA i 188 a l'Arxiu Històric de Protocols.

Es porta a terme la microfilmació de part de la documentació controlada fins al moment amb un total de 400 fotogrames i escaig.

4ª. Període d'alentiment del programa a causa de canvis laborals que m'impedeixen la dedicació que hi havia tingut fins al moment (setembre 1984-juny 1986). Tanmateix, es fa 1 tramesa de 68 fitxes de la sèrie de notaria capitular i de 58 registres de documentació del Registre 92 de Jaume II de l'ACA. Total:126 fitxes.

5ª. Es reprèn la tasca exclusivament en la sèrie de la notaria capitular (setembre 1986-juliol 1987). Es realitzen 2 trameses de documentació amb un total de 77 registres.

6ª. Es torna a repartir la investigació entre l'ACB i l'ACA (setembre 1987-agost 1988). En el primer arxiu, bàsicament els darrers mesos

del 1987, es porta a terme la revisió dels pergamins relatius a jueus entre els anys 1213-1291, que en compliment d'un dels objectius del programa, la difusió cultural, es publicaran el 1988.¹² Així mateix, es finalitza l'examen d'algun manual notarial amb la tramesa de 16 fitxes. En el segon arxiu citat, s'inicia la recerca en la secció de cancelleria, sèrie de cartes reials d'Alfons III (1327-1336), que comprendrà les caixes 11-19 inclusivament. Resultat d'aquesta darrera investigació seran 65 regests.¹³ Sumen 81 fitxes.

Després de l'última data esmentada, problemes d'horari laboral incideixen directament en la meua participació en el programa, i a partir d'aquí altres persones continuen el buidatge de documentació sobre jueus a l'ACB, a l'ACA i a l'Arxiu Històric de Protocols.¹⁴

Malgrat tot, es microfilma la part publicada de les sèries de pergamins de l'ACB amb un resultat de 660 fotogrames, ja que es té en compte l'escriptura en caràcters hebreus que presenta el dors d'un cert nombre d'aquests documents.

Podem concloure que la tasca realitzada en la tercera etapa és la més fructífera si es té present la totalitat del material enviat.

Les fitxes remeses a Jerusalem sumen 1805 regests, dels quals 1210 pertanyen a les sèries de pergamins i notaria capitular de l'ACB,¹⁵ 391 a l'ACA i 188 a l'Arxiu de Protocols de Barcelona.

12. Vegeu nota 2.

13. Resultat de les recerques portades a terme a l'ACA és la publicació de 565 cartes reials, principalment del regnat de Jaume II:

MAÑÉ MAS, Mª Cinta, ESCRIBA, Gemma, *The Jews in the Crown of Aragon Regesta of the Cartas Reales in the Archivo de la Corona de Aragón. Part I: 1066-1327*, Jerusalem: The Central Archives for the History of the Jewish People-The Hebrew University, 1993, 227 pp. (Sources for the History of the Jews in Spain-3. The Henk Schussheim Memorial Series). Prefaci de Yom Tov Assis, pp. V-XVI. Introducció també de Mª Cinta Mañé, pp. XVII-LXII.

En aquest darrer arxiu en realitat es tracta de completar en allò possible la compilació de Régné, que havia treballat fonamentalment les sèries de registres fins al 1327.

14. Fonamentalment les Sres. Gemma Escrivà i Bonastre i Mª Pilar Frago i Pérez.

15. Hi ha una diferència de 16 fitxes entre les 1789 que sumen les procedents dels tres arxius esmentats i les trameses realment a Jerusalem. S'explica pels 9 pergamins duplicats, 8 d'entre els editats i 1 dels inèdits, als quals no van corregir la data primitiva, i per 7 pergamins de la primera remesa que no es contemplen enlloc. No són difícils d'imaginar disfuncions d'aquests tipus atesa la massa de documentació amb què es mouen. La documentació obtinguda a l'Arxiu Històric de Protocols (1297-1366) pertany als notaris Bernat de Vilarrúbia, Pere de Torre, Pere Portell, Bartomeu de Vilalta i Guillem d'Horta.

Incidències en l'execució del programa

Una tasca realitzada al llarg de tant de temps (1979-1988) no pot pas estar exempta d'incidències per part de tots els elements que intervenen en el projecte: «The Central Archives», l'ACB i jo mateixa. Els arxius israelians ja hem dit que defineixen els criteris a mesura que es presenten necessitats concretes o tenen demandes específiques. En general, podem parlar d'una certa manca de planificació, en part lògica perquè no poden albirar fins a quin punt seran positives les recerques que farem a l'ACB. Alguns criteris no es preveuen i/o van canviant amb el temps com: el format dels registres, la numeració de les fitxes remeses quan es divideix la recerca entre diversos arxius, l'adreça en què s'ha d'orientar la investigació i l'àmbit cronològic que ha de centrar del treball.¹⁶ Tanmateix, és perfectament explicable, no tan sols pel factor temps, el canvi de director, sotsdirector o responsable directe del projecte per part dels arxius,¹⁷ sinó sobretot pel factor distància. Totes les comunicacions són per correu, i durant els trajectes d'una a l'altra banda jo ja m'he vist obligada a prendre una decisió respecte a un problema concret que s'ha de resoldre ràpidament per tal de continuar la recerca i poc després se'm suggereix quelcom diferent.

L'ACB col.labora exemplarment i total amb aquest programa durant tot el temps que porto a terme la investigació, no tan sols en l'atenció diària, sinó també buscant alternatives als recursos materials indispensables per tal d'efectuar-lo.¹⁸ Però, com és natural, com a institució d'arxiu té els seus propis objectius. En un cert moment, endega una tasca de gran envergadura: la reordenació i catalogació amb un criteri únic i uniforme de les sèries de pergamins en les quals treballa

16. Fins pel març del 1983 no es determina des de «The Central Archives» una numeració independent per a cadascun dels arxius. La numeració que m'assenyalen i a partir de la qual he de seguir numerant els registres de cada centre no coincideix exactament amb la meua, principalment perquè no corren els nùms. bis que faig servir quan és necessari per a una ordenació cronològica correcta.

17. En un principi el responsable directe fou el Dr. Daniel Cohen, però més tard va passar a ser-ho el Dr. Aryeh Segall, aleshores sotsdirector de «The Central Archives».

18. L'ACB no tenia servei de microfilmació, per la qual cosa i per assolir allò projectat, la direcció arriba a un acord amb l'Arxiu Diocesà, que és qui s'encarrega de realitzar els microfilms.

habitualment.¹⁹ Aquesta operació en la major part dels casos hauria suposat el tancament temporal de l'arxiu. Tanmateix, el seu personal prefereix anteposar el servei a l'investigador a realitzar el seu treball amb més comoditat, mantenint-lo obert durant tot el temps en què porta a terme l'esmentada reordenació. No obstant, aquesta afecta directament el meu treball, tant a l'hora de demanar els originals per efectuar el primer regest en l'ordre més convenient o per realitzar comprovacions necessàries, com sobretot perquè suposa la modificació de totes les signatures topogràfiques.²⁰ La modificació de la signatura de localització es realitza per adaptar-la a ser un camp més en les bases de dades documentals que en aquest moment comencen ja a prendre una certa importància en el camp de la descripció documental arxivística.

Per la meua banda, a mesura que vaig aprofundint en el coneixement de les sèries i de l'assumpte en els quals treballa, canvio o matiso els criteris primitius, intentant sempre ampliar i millorar la informació i la descripció dels documents. S'ha de tenir en compte que, per la seva condició d'estrangers, desconeixen moltes de les peculiaritats de la documentació catalana.

EL MODEL DE FITXA CATAL.LOGRÀFICA

«The Central Archives» em proporciona un model de fitxa catal.logràfica a la qual s'hauran d'ajustar tots els regests que jo pugui elaborar.

Aquesta fitxa consta dels següents apartats en la mateixa posició, al marge esquerre:

1. Número de regest que correspongui.
2. Data cronològica (any, mes, dia) i tòpica (lloc d'emissió del document), tot separat per comes.
3. Regest molt breu del document.²¹

19. S'hi treballa molt intensament al llarg dels anys 1980-1981. En aquesta època em dedico a la notaria capitular.

20. La sèrie *Diversorum A* passa a denominar-se *Diversorum 1-1*, la *Diversorum B*, 1-2 i la *Diversorum C*, 1-3 (s. IX-X), 1-4 (s. XI), 1-5 (s. XII), 1-6 (s. XIII), 1-7 (s. XIV), 1-8 (s. XV) amb el núm. del pergami consignat a continuació, després d'un guionet.

21. En la mostra que em fan arribar es redueix a un parell de línies. També aconsella

4. Datació desenvolupada en la llengua original del document.
5. Signatura topogràfica del document (sigles de l'arxiu corresponent, secció i/o sèrie, localització concreta del document — núm. del registre, caixa o carpeta—, foli del registre o núm. concret del document regestat, tot separat també per comes).
6. Llengua en què està escrit el document.
7. Matèria escriptòria o suport material del document.
8. Menció i descripció del segell, si s'escau.
9. Observacions diverses.

Finalment, a la part dreta de la fitxa:

10. Lloc d'origen de l'individu o personatges de qui es tracta en el regist, ubicat entre la data i el regist pròpiament dit.

Tanmateix, en la redacció de la fitxa estableixo unes normes prèvies i afegeixo, amplio i matiso la informació del model de fitxa que m'han facilitat.²² Així, determino les següents normes generalment utilitzades en la redacció d'un regist:

1. Els noms i cognoms dels personatges catalans esmentats en els documents, els noms i cognoms catalanitzats de jueus i els topònims es transcriuran al català actual.
2. El lloc d'emissió del document si no està clarament especificat en el text però es pot deduir del context es posarà entre claudàtors.
3. La data del document també s'escriurà entre claudàtors si no es llegeix clarament per qualsevol motiu o no està ben especificada però es pot deduir amb fiabilitat del text.

redactar-lo en estil indirecte, és a dir, iniciant-lo amb la tipologia del document. Amb el temps, ho faig de manera directa, perquè es contradiu una mica amb l'objectiu anunciat de donar el màxim de referències per fer-se una idea de la rendibilitat d'un fons o sèrie determinats. Una qualificació tipològica exacta requereix una lectura completa i acurada de tot el document, i molt més temps del necessari d'aquell per fer-se una idea aproximada del rendiment d'un fons en concret. A més, segons està programat disposaran del document original microfilm, la qual cosa els permetrà fer tantes lectures com vulguin per tal d'esbrinar el tipus exacte de document.

22. Aquestes puntualitzacions, com és lògic, es prenen a mesura que es té un millor coneixement de la documentació continguda en les sèries relatives a jueus.

A la zona de regist sempre hi faig constar:

1. L'atorgament de fiances o garanties,
2. La presència de fiadors o avaladors jueus, i en el seu cas, el seu lloc d'origen, ja que permet ampliar el cens de jueus de diferents indrets i períodes i establir hipòtesi sobre les de vegades complicades relacions entre els contractants i el radi geogràfic en què desenvolupen els seus negocis.

A l'apartat d'observacions considero interessant especificar:

1. La cancel·lació del document (tant si apareix estisorat, com és el cas dels pergamins, com la línia ondulada sobre els documents dels manuals notariais o l'expressió *dampnata* al marge d'aquests últims).
2. L'existència de signatures o d'escriptura en caràcters hebreus.
3. La presència de testimonis jueus en l'acte documentat.
4. La forma en què s'ha conservat el document, anotant-ho sempre que es tracta d'una còpia o d'un trasllat. S'omet quan es tracta d'un original.
5. Les mides del pergamí i els resums o rúbriques en llatí o en català, que apareixen generalment al revers del document.
6. El signe de confirmació dels actors del document soles o acompanyades d'expressions com *firmavit* o *juravit*.
7. La constància de l'abreviació *ct* (*clausum et traditum*) que indica que el document original ha estat entregat al prestador (en els documents procedents de registres notariais).
8. Les notes marginals o text interlineat en el document essencials per a la seva comprensió i/o ampliació de dades.²³
9. Tot tipus d'explicacions (la identificació de topònims, mercaderies, etc.), esmenes, advertiments i la constatació de fets referents al document, que atesa la brevetat del regist poden dificultar la comprensió del document registat. En definitiva, tot allò encaminat a clarificar i il·lustrar el més convenientment possible el document registat.

23. L'anotació d'allò que s'havia pagat al notari per l'atorgament de l'escriptura, per exemple. Constato que els punts 6, 7 i 8 són més propis dels registres notariais.

Tots els elements que agreguem a la fitxa original són apreciats i tinguts en compte, encara que en les parts publicades se n'obvia algun.²⁴

S'estableix la realització de 4 còpies de la fitxa: 3 còpies es trametan a Jerusalem i 1 còpia restarà a les meves mans i precedirà cadascun dels documents microfilmats. Més tard, la direcció de «The Central Archives» disposa l'entrega d'una còpia de la fitxa a l'ACB (octubre 1982).

ELS FONDS CONSULTATS: LES SÈRIES DE LA NOTARIA CAPITULAR I DE PERGAMINS

Els documents procedents d'aquestes sèries reflecteixen fets jurídics, però la fase redaccional que presenten és diferent. Els documents extrets dels registres notariais exemplifiquen la compareixença de l'atorgant o atorgants del document davant el notari, i en el seu cas de testimonis, per tal d'efectuar llur declaració de voluntat, acte del qual queda constància en un esborrany o cèdula, a partir de la qual s'estén el document en el manual corresponent. Aquestes dues fases constitueixen els primers estadis redaccionals del document notarial. Els documents que contenen els registres notariais, en general, són sumaris. Hi consta allò que és essencial del fet documentat i les clàusules jurídiques quasi sempre es presenten etceterades. A partir de la primera redacció del manual, es realitza la redacció extensa del document en el llibre o capbreu que segueix el mateix ordre cronològic que el manual, desenvolupant totes les expressions i clàusules de l'acte jurídic i fent-hi constar detalladament totes les circumstàncies essencials. Finalment, es copia el document del llibre en un pergami amb la subscripció del notari que constitueix l'escriptura original o document «in publicam formam», el qual és entregat pel notari al titular o titulars dels drets derivats de cada un dels documents enregistrats en el llibre. Aquest acte es fa constar en el manual corresponent, mitjançant unes ratlles verticals sobre l'escrit

24. Més precisament, les mides dels pergamins. A mi em sembla una dada important per tal de localitzar-ne un de concret, sobretot quan es tracta de tipologies i continguts semblants la diferència entre un pergami i un altre és mínima. He observat que repetides vegades el creditor i el deutor són els mateixos en diferents instruments de la mateixa data o molt pròxima i l'única diferència és la quantitat esmentada.

de manera que es pugui llegir o notes marginals que aclareixin qualsevol incidència en el lliurament del pergami. Quan el dret o drets reflectits en el document queden extingits, es produeix la devolució del document redactat «in publica formam» de qui ha detingut els drets fins a aquell moment als altres implicats en l'acte jurídic. Això s'efectua de vegades directament, normalment davant del mateix notari que ha autoritzat el document, el qual realitza una sèrie d'incisions angulars en el pergami que indiquen que queda cancel·lat. El notari deixa constància de la invalidació del document mitjançant una nota al principi, al marge o al final del manual notarial corresponent, per tal d'evitar en el futur el lliurament indegut d'altres exemplars del document registrat.²⁵

Començo la descripció de la tasca realitzada alterant l'ordre redaccional del procediment notarial, ja que la sèrie de pergamins ha estat la més treballada, i en part publicada.

*Les sèries de pergamins*²⁶

Els *Diversorum*, pergamins així anomenats a causa de la seva procedència heterògena, en principi no formen part de les sèries derivades de les funcions normalment desenvolupades per la Catedral. L'origen d'aquestes sèries es pot trobar principalment, com ja han assenyalat d'altres autors,²⁷ en les marmessories en les quals intervenia algun canonge i també en els llegats testamentaris fets a favor de la

25. Pel mètode de treball emprat pels notaris vegeu:

FERRER I MALLOL, Maria-Teresa, *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes*, «Estudios y documentos de los Archivos de Protocolos», IV (1974), pp. 29-192.

GARCÍA SANZ, Arcadi, FERRER I MALLOL, Maria-Teresa, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona, I*, Barcelona: IEC, 1983, p. 22. Resumeix breument el procediment notarial.

26. He de destacar que no s'ha treballat amb una base de dades informàtica com avui és usual i en conseqüència l'elaboració d'estadístiques ha estat molt laboriosa. Les estadístiques gairebé són totalment fiables en la part editada. En la resta, només poden ser molt aproximades a la realitat per dues raons: els pergamins inèdits no han estat mai revisats i els documents procedents dels registres notariais ofereixen uns resultats que només es poden aplicar a un període molt concret. Vegeu també la nota 21 pel que fa a les tipologies.

27. GARCÍA I SANZ, Arcadi, FERRER I MALLOL, Maria-Teresa, *Assegurances i canvis...*, p. 14.

Seu, casos que comportaven el trasllat a la Catedral de la documentació pertinent. Aquests pergamins són els que avui dia constitueixen la secció així denominada dels fons de l'ACB, ja que de pergamins n' existeixen a quasi totes les sèries i es troben ubicats allí on els correspon.

Es tracta, doncs, d'una sèrie o col·lecció factícia, ja que l'agrupació s'ha portat a terme per una única raó: la matèria escriptòria utilitzada en la redacció del fet documentat.

Cal remarcar que la redacció del document sobre pergami es realitza «in extenso», la qual cosa els atribueix un valor afegit, ja que permet desenvolupar i completar les etceteracions dels manuals notariais. Això, en un moment de formació del dret i de casuístiques, és important per tal de definir o matisar les tipologies documentals resultants dels actes jurídics documentats.

L'accés als documents de les sèries de pergamins, com ja he esmentat, es realitza principalment a través de les fitxes o «paperetes» tipus catàleg sumari elaborades per Mossèn Mas. L'accés a la denominada *Diversorum A* es porta a terme a través d'un inventari del segle XVIII.

Les fitxes de Mossèn Mas presenten uns certs problemes. En primer lloc, no estan reduïdes a la datació actual i molts noms jueus apareixen traduïts al català, la qual cosa en un primer moment produeix, si més no, un cert desconcert. Tampoc no reflecteixen amb claredat la natura de certs tipus de contractes. Les paperetes dels *Diversorum A i B* encara no estan ordenades cronològicament i s'ha de revisar prèviament tota la sèrie per tal de fer-les arribar a Jerusalem amb un mínim de correlació de dates. D'altra banda, el trasllat en un cert moment d'un nombre indeterminat de pergamins dels *Diversorum A al B* complica l'examen d'aquestes sèries, ja que hi ha algunes duplicitats. No obstant, reconec la seva extraordinària utilitat com a punt de partida, ja que estalvia l'examen individual de tots i cadascun dels documents.

Com ja he dit anteriorment, es comença la recerca entre els *Diversorum C* per l'any 1290 i es continua en diverses etapes fins al 1500 (novembre 1979-desembre 1981). A continuació, es segueix amb els compresos entre els anys 1000-1290 (1982-maig de 1983). Es finalitza amb l'examen dels *Diversorum B i A* respectivament (tercer trimestre del 1983).

He localitzat un total de 713 pergamins referents a jueus. Comprenen un llarg període (1002-1406): del govern del comte Ramon

Borrell I de Barcelona (992-1017) al regnat del rei Martí l'Humà (1396-1410). Quasi tots són escrits en llatí, amb la sola excepció de 4 que estats redactats en aragonès.²⁸ Se n'han publicat 489²⁹ registes (1213-1291), els quals engloben els governs de Jaume I (1213-1276), Pere el Gran (1276-1285) i Alfons II el Liberal (1285-1291). Romanen inèdits 224 pergamins, repartits entre les dates extremes ja mencionades. La major part del total estan molt ben conservats, i només uns quants (al voltant del 8%) tenen taques, forats, trencats o la tinta prou difuminada per impedir o dificultar una lectura comprensiva del text. Gairebé tots són originals. Només 18 (2,52%) referències procedeixen de trasllats posteriors.

Una gran part dels 489 registes publicats (68,58% del total) pertanyen al darrer terç del segle XIII que ens ofereix 247 documents (50,51%), seguits pels del segon terç de segle amb 200 (40,89%). El primer terç de segle està representat per només 42 pergamins (8,58%).

Pràcticament hi són representats tots els anys englobats en la publicació, excepte els anys 1216, 1220, 1223 i 1266.

L'any en què hi ha més documentació, d'entre els pergamins publicats, és el 1282 amb 19 documents, seguit pels anys 1277, 1278 i 1279 amb 18, 17 i 16 documents respectivament.

Sobresurten els 388 (79,34%) redactats a Barcelona, seguits dels 29 de Vilafranca del Penedès, 17 de Sant Celoni, 10 de Girona, 6 de Caldes de Montbui, 8 de Granollers, Terrassa, Tivissa i Tortosa (2 per lloc), 5 de Falset, Queralbs, Tarragona, València i Vic (1 per indret), i, finalment, 26 en què no consta el lloc en es van estendre.³⁰

28. Es troben entre els pergamins inèdits i són els registes nùms. 459, 460, 461 i 462.

29. Vegeu nota 2. Els 497 registes editats no es corresponen amb la realitat, ja que n'hi ha 8 de duplicats. Són els següents: 26=28, 62=64, 145=9, 268=195, 322=280, 332=448, 438=439; 466=467. A més, aquesta publicació presenta d'altres errades menys evidents a primera vista (canvi de dates semblants, intercanvi de texts en registes d'una mateixa data, omissions, etc.), imputables tant a la rapidesa amb què es va portar a terme la impressió com al fet que jo no vaig tenir l'oportunitat de corregir galerades. Els registes 1 i 2 corresponen al regnat de Pere el Catòlic. Entre els registes passats per alt hi ha el corresponent al nùms. 409, en el qual es duplica el text del nùms. 411: el primer correspondria a un debitori de Joan de Banyeres a Asdai Salomó per la mateixa quantitat que Banyeres confessa haver rebut efectivament en el segon (*apoca recepto*).

30. L'expressió de la localitat de l'instrument no apareix com a criteri general fins després de la Pragmàtica de Pere III del 16-XII-1350.

Un conjunt de 199 (40,69 %) estan estisorats o cancel·lats, i 366 (74,84%), un nombre molt important, mostren escriptura en caràcters hebreus. De vegades es tracta de simples signatures o mencions dels participants en l'acte jurídic al recto o dors del document, però en d'altres es poden trobar fragments més o menys llargs en llengua hebrea en ambdues cares del pergami. Així mateix, 47 (9,61%) són partits per ABC. D'altra banda, en 102 (21,06%) apareixen testimonis jueus.

La numeració original dels 224 registres dels pergamins inèdits (31,41 % del total) és la següent:³¹

núm. 14-60:	47	registres	(1291-1297)
núm. 270-334:	65	« »	(1300-1309)
núm. 418-495 (hi ha 492 bis):	78	« »	(1057-1406)
núm. 912-915:	4	« »	(1294-1307)
núm. 916	1	« »	(1203)
núm. 921-938:	18	« »	(1002-1203)
núm. 961-971:	11	« »	(1292-1343)

Es pot observar que la major part de documents es concentren en l'última dècada del segle XIII (50) i la primera del segle XIV (73) que apleguen conjuntament 123 pergamins (54,91%). Els 101 restants (45,08%) apareixen dispersos en un període cronològic molt ampli.

Els anys 1296, 1298, 1299, 1306 i 1325 només estan representats en aquest grup de pergamins. Alguns anys no representats aquí, com són els 1311, 1312, 1316, 1317, 1322 i 1323, ho estan als registres consultats de la notaria capitular. L'any 1326 no està representat en cap de les sèries que estudiem.

Tanmateix, l'any 1305 amb 13 documents és el que sobresurt, seguit del 1304, 1302 i 1303 amb 9, 8 i 8 ítems.

Destaquen els 141 documents estesos a Barcelona (62,94%), seguits molt de lluny pels 24 de Vilafranca del Penedès, 8 de Sabadell, 8 de Granollers, Pedrola, Tortosa i Vic (2 a cada lloc), 12 d'Alagó, Alforja, Arbúcies, Caldes de Montbui, Castellet, Cervera, Franqueses del Vallès, Lliçà de Vall, Molins de Rei, Montblanc, Terrassa i Saragossa (1 de cada indret), i, finalment 31 sense especificar el lloc. Assenyalo que 4 procedeixen del Regne d'Aragó.

Sumen 44 (19,64%) pergamins estisorats, 23 (10,26%) presenten escriptura en caràcters hebreus, alguns fragments força extensos, i en 86 (38,39%) es mencionen testimonis jueus.

La sèrie de la notaria capitular

També denominada notaria particular.³² És una sèrie documental agrupada naturalment pels notaris de la Catedral en l'exercici de llurs funcions.

Els documents relatius a jueus que analitzo en aquest apartat són els continguts en els manuals o llibres dels notaris, tant en el seu estadi de cèdula com d'anotació simplificada o de redacció «in extenso». Per aquest motiu crec d'interès posar de manifest els senyals que apareixen en els manuals notariais susceptibles d'aclarir-nos no tan sols la metodologia de treball que utilitzaven els notaris, sinó sobretot l'abast jurídic dels documents anotats en els manuals.

El projecte inicial contempla la consulta de tots els protocols notariais coincidents amb el regnat de Jaume II (1291-1327), la qual cosa significa la revisió de 37 registres. Tanmateix, per diferents raons i per canvis d'orientació i urgència en l'examen de la documentació d'aquesta sèrie, únicament arribo a revisar-ne un total de 35 i només es trameten les fitxes de 30 registres. D'aquests últims, 20 (1292-1332) pertanyen al notari Bernat de Vilarrúbia (1292-1341) i 10 (1313-1328) a Guillem Borrell (1313-1345). Els especifíco a continuació:

Bernat de Vilarrúbia: 1292-1297, 1295, 1300, 1301, 1301-1307, 1302, 1302-1308, 1305, 1307-1312, 1308, 1310-1, 1310-2, 1312, 1314, 1315, 1318, 1319, 1319-1332, 1322, 1323.³³

Guillem Borrell: 1313, 1316-1317, 1316-1328, 1319-1320, 1320, 1321-1329, 1322, 1323-1, 1323-2, 1323-3.³⁴

31. També n'hi ha un de duplicat: el núm. 464=465. A causa del període cronològic tan ampli que abracen, mostren còmputos de datació molt diversos, al contrari que els publicats que s'ajusten tots a l'estil de l'Encarnació del Senyor.

32. FÀBREGA I GRAU, Àngel, BAUCCELLS I REIG, Josep, *Catàleg de l'Arxiu Capitular de la S: E. Catedral Basílica de Barcelona. 1: Índex general de les sèries documentals*, Barcelona: Catedral, 1969, pp. 17-19: Capítol de la Catedral, II. Dignitats i oficis, 12. Notaria particular.

33. El registre de Bernat de la Vilarrúbia de l'any 1300 apareix ressenyat a l'inventari com pertanyent al 1299, ja que està afectat per la datació segons l'Encarnació del Senyor.

34. Les xifres 1, 2 i 3 després de guionet, han estat afegides als registres de 1310 de Bernat de Vilarrúbia i del 1323 de Guillem Borrell per tal de diferenciar-los al primer cop de vista.

El resultat de la recerca ha proporcionat 497 documents relatius a jueus redactats en llengua llatina (1292-1328), que per ara també resten inèdits. Estan repartits entre tots els manuals examinats i només un manual de Bernat de Vilarrúbia (1319-1332) no ha proporcionat cap notícia sobre el tema. No obstant, s'ha de tenir en compte que l'estat de conservació d'aquests registres no sempre és òptim, ja que alguns d'ells són il·legibles en gran part i per tant susceptibles de contenir notícies sobre jueus que, per raons òbvies, no es poden donar a conèixer.

Els registres tramesos d'aquests documents no presenten una numeració seguida, ja que, com he dit abans, d'una banda, compatibilitzo la recerca en aquesta sèrie notarial amb la sèrie de pergamins, i d'altra banda, alguns registres comprenen diversos anys i l'ordenació només serà cronològica dins de cada tramesa, no en la totalitat del material enviat d'una mateixa sèrie. En cas de l'edició d'aquestes fitxes serà necessària una reordenació cronològica prèvia.

La numeració inicial de les 497 fitxes remeses, una còpia de les quals posseeixo, és la següent :

núm. 61-269	(hi ha el núm. 126 bis i 128 bis):	211 fitxes (1292-1307)
núm. 335-417	(hi ha el núm 362 bis i 368 bis):	85 fitxes (1302-1312)
núm. 972-1171	(hi ha el núm. 1011 bis):	201 fitxes (1300-1328)

Les fitxes que comprenen els anys 1292-1312 corresponen totes a Bernat de Vilarrúbia, i a partir del 1313, any en què comencen els registres de Guillem Borrell, s'intercalen les d'un notari amb les de l'altre. Encara que no tingui gaire transcendència perquè ignoro la totalitat dels documents continguts en els registres consultats, es pot comprovar que 361 referències (72,63%) les han subministrades els manuals de Bernat de Vilarrúbia i les 136 restants (27,36%) els protocols de Guillem Borrell. He d'assenyalar que aquestes dades no tenen gaire significat, perquè el resultat és absolutament aleatori, ja que no he consultat els mateixos volums de cada notari, tampoc els manuals contenen el mateix nombre de documents, i a més a més no tots els notaris tenen clientela entre la minoria jueva, o si n'hi tenen, no en el mateix nombre. En definitiva, els resultats són purament circumstancials.

Constato que l'última dècada del segle XIII és la que ofereix un major nombre de notícies amb 150 instruments (30,18%), xifra molt similar als 143 registres (28,77%) de la primera dècada del segle XIV.

La darrera dècada del XIV està representada per 105 fitxes (21,12 %), i, finalment, la segona dècada del mateix segle mostra 99 registres (19,91%).

Hi són representats gairebé tots els anys compresos entre les dates extremes citades anteriorment, amb l'excepció dels anys 1296, 1298, 1299, 1306, 1325 i 1326.

L'any que ha proporcionat més documentació és el 1295 amb 91 referències (18,30%), i els que menys, els anys 1292, 1311, 1316 i 1327 amb una sola informació anual. Entre el màxim i el mínim ja indicats, consigno tot seguit la resta dels anys contemplats amb el nombre d'aportacions que els corresponen: 1320: 53 (10,66%); 1301 i 1302: 38 (7,64%) cada any; 1317: 31 (6,23%); 1294: 25 (5,03%); 1297: 22 (4,42%); 1323: 20 (4,02%); 1305: 18 (3,62%); 1310 i 1322: 17 (3,42%) cada any; 1319: 15 (3,01%); 1300: 14 (2,81%); 1293, 1303 i 1315: 11 (2,21%) cada any; 1312, 1318 i 1324: 9 (1,81%) cada any; 1304: 8 (1,60%); 1308: 7 (1,40%); 1307: 5 (1%); 1309: 4 (0,80%); 1313 i 1321: 3 (0,60%) cada any; 1314 i 1328: 2 (0,40) cada any. No hi ha cap informació dels anys 1296, 1298, 1299, 1306, 1325 i 1326.

És evident que tots els documents estan redactats a Barcelona, en tractar-se la notaria capitular d'un servei d'una institució barcelonina, tal com ho és la Seu. No obstant i excepcionalment, un (núm. 1135) està escripturat el 1322 per Bernat de Vilarrúbia a Sant Climent de Llobregat.

Els signes notariais, encara que els he anotats en les fitxes originals, no han estat comptabilitzats, si bé es pot afirmar que en un alt percentatge (al voltant del 89%) apareixen els signes de confirmació dels atorgants sols o seguits d'expressions com *firmavit in carta*, *juravit*, *firmavit in carta i juravit* alhora. De vegades, el signe de confirmació va acompanyat de les expressions *dampnata*, *fuit dampnata*, que signifiquen que allò expressat en el document resta anul·lat.

Paleso la presència de testimonis jueus en 262 (52,71%) dels documents.

TIPOLOGIES DOCUMENTALS

Gairebé totes les tipologies documentals que mostren les sèries estudiades de l'ACB estan assimilades al préstec i a totes les situacions que se'n deriven.

Per a la seva classificació s'ha tingut en compte el verb que, en principi, defineix un tipus documental, tot i que s'evidencien tipologies exposades de manera que no es corresponen amb la funció real que representen. Això es deu tant a la mateixa rutina redaccional del notari que evoluciona més lentament que les situacions jurídiques noves que es van plantejant, com potser a escriptures intencionalment consignades d'acord amb una tipologia determinada per tal d'amagar d'altres negocis jurídics dels que aparenten a primera vista.

El quadre que resumeix les tipologies obtingudes palesa que són tipus documentals similars en totes les sèries examinades, ja que, reitero, es tracta de documentació semblant que es presenta en un estadi redaccional diferent. Tanmateix, els registres notariais són més explícits pel que fa a alguns tipus, com els contractes comercials en les seves diferents vessants. En alguns casos, he establert agrupacions documentals, les quals enumero en nota al final del quadre per tal de no complicar excessivament la seva lectura. En aquest apartat, només detallo les tipologies més nombroses.

Cal assenyalar que molts d'aquests documents no constitueixen el que podríem denominar tipologies «pures», perquè un mateix instrument pot contenir diferents negocis jurídics. En aquest cas, per a la confecció del quadre sempre he tingut en compte l'operació principal.

Sobresurten de molt els deutoris o reconeixements de deute, documents que formalitzen bàsicament els contractes de préstec. En aquests contractes, una o diverses persones (deutors, prestataris) es comprometen a pagar una certa quantitat en diners o en espècie a un sol o diversos individus (creditors, prestadors), amb la condició de retornar-la en uns terminis i unes condicions preestablerts (lucre o interès).

Una primera distinció entre els deutoris es pot trobar en aquells en què el prestador del diner o el seu equivalent en espècie exigeix una garantia o fiança al deutor. Aquesta garantia, fiança o fermança té la finalitat d'assegurar al creditor el compliment de l'obligació que hom ha contret amb ell. Es pot constituir mitjançant el dipòsit de penyores mobles, empenyoraments o hipoteques d'immobles, o bé per la seguretat donada per una altra persona o persones: avaladors o fiadors. L'existència de fermances personals produeix, en determinades ocasions, un tipus documental específic: la carta d'indemnitat o absolució, en la qual el deutor declara exempt el fiador del dany que pot ocasionar-li el fet de no retornar el capital demanat en el termini i

condicions estipulats en el contracte de préstec, cas en el qual l'avalador s'hauria de fer càrrec del deute.

Els deutors acostumen a ser particulars de diferents classes socials, institucions (el consell de la ciutat de Barcelona, l'aljama dels jueus). La relació deutor-creditor s'estableix generalment entre cristià-jueu, jueu-jueu, i, en molt poques ocasions, jueu-cristià.

Els deutoris, entesos genèricament com documents on consta l'existència d'un deute, apleguen en el quadre-resum els contractes de préstec comuns, els empenyoraments, confirmacions d'empenyoraments, les constitucions de penyores immobles, les vendes a crèdit, els contractes de canvi i els dipòsits o les comandes-dipòsit.

Així mateix, abunden les èpoques, rebuts, cartes de pagament o documents en els quals el creditor declara que el deutor ha pagat la quantitat deguda per préstecs, vendes a crèdit, etc. Els documents en què hom declara haver rebut quelcom en dipòsit, comanda, etc., poden prendre l'aparença d'èpoques. Normalment són èpoques parcials sobre préstecs comuns (part del capital, interessos o ambdós alhora). De vegades, les èpoques relatives a un mateix préstec són múltiples, abasten força anys i es fa difícil d'esbrinar quin era el capital prestat originàriament. Els contractes de préstec es perfeccionen pel lliurament efectiu del diner prestat, la qual cosa dona lloc a documents en què el deutor confessa haver rebut al comptat els diners manllevats (*apoca de recepto*).

Destaquen, també, els contractes de cessió, donació o venda de drets a tercers per part del creditor, els quals adquirien així el dret a percebre la suma consignada en el document. Són transferències de drets sobre deutes, i quan les cessions semblen gratuïtes, freqüentment es produeixen entre membres d'una mateixa família, parents, i famílies i/o persones d'un mateix nivell social relacionades per veïnatge, negocis, etc. De tant en tant, hi ha un document formal d'acceptació de la cessió del dret per part cessionari. Generalment, són cessions parcials d'un deute i compliquen, com les èpoques, el seguiment del contracte de préstec primitiu, facilitant així la imposició de lucre superiors als autoritzats. En el quadre les repartim entre donacions i vendes.

<i>Tipologies</i>	<i>Pergamins publicats</i>	<i>Pergamins inèdits</i>	<i>Notaria capitular</i>	<i>Totals</i>	<i>%</i>
Debitoris	249	67	188	504	41,65
Àpoques	69	59	95	223	18,42
Vendes	42	33	21	96	7,93
Definicions de comptes	36	14	18	68	5,61
Fermances	28	7	23	58	4,79
Contractes comercials	2	—	45	47	3,88
Procuracions	7	7	23	37	3,05
Donacions	14	7	13	34	2,80
Conflictes	10	4	12	26	2,14
Indemnitats	14	—	8	22	1,81
Establiments	6	7	4	17	1,40
Actes	2	5	9	16	1,32
Contractes de lloguer	—	3	1	4	0,33
Contractes de treball	—	—	3	3	0,24
Contractes de transport	—	—	2	2	0,16
Diversos	10	11	32	53	4,38
TOTALS	489	224	497	1210	

NOTA: les vendes reuneixen les alienacions alodials d'immobles i de drets diversos (censos, censals, violaris), les confirmacions o aprovacions de vendes i les cessions o donacions en les quals consta un preu; les definicions de comptes recullen la cancel·lació total (liquidació) o parcial d'un o diversos préstecs (passar comptes); les fiances o fermances inclouen qualsevol acte relatiu a la constitució de garanties personals del deutor al creditor i els actes en què hom s'obliga o compromet a fer alguna cosa (promeses d'indole molt variada); els contractes comercials abracen les comandes i els contractes de societat; els procuradors es nomenen sobretot per cobrar deutes o recuperar comandes; les donacions recullen les donacions «inter vivos», les aprovacions de donacions i transmissions de drets gratuïtes; conflictes, en sentit molt genèric, reuneixen pactes, avinences, reclamacions, arbitratges i sentències, bàsicament pertanyents a l'àmbit del procediment privat; els establiments recullen les cartes precàries; els contractes de treball apleguen també els d'aprenentatge; diversos, agrupa principalment documents en què se citen jueus i/ o conversos, però que bé no intervenen directament en l'acte documentat o ho fan tangencialment per l'ofici que desenvolupen (llicències d'obres atorgades pel batlle jueu a cristians; jueus que actuen com a corredors de finques en negocis entre cristians), la validació pel batlle d'un document redactat en hebreu, definicions de límits d'una propietat, amollonament de terres subsegüent a una compra-venda, etc.

CONCLUSIONS

Cada vegada esdevé més tòpic que els jueus eren quasi tots prestadors de diners i que es beneficiaven injustament de les necessitats de la resta de la població. Se sap que això no era així, i només una petita part de membres d'aquesta minoria ètnica actuaven permanentment i principal de prestadors. La major part operaven esporàdicament, com un complement de les activitats econòmiques i de treball que desenvolupaven quotidianament, i complien una funció dins la societat medieval que ningú més no podia exercir moralment, ja que els cristians tenien prohibit per l'església el préstec de diners amb interès.³⁵ Aquesta activitat estava molt vigilada pel poder polític, ja que els seu descontrol podia donar lloc a greus problemes socials. Per això, Jaume I va fixar oficialment el préstec de diner amb un interès del 20% anual. És cert que segurament la llei no sempre s'observava, però també és veritat que la major part dels documents que he consultat s'ajusten a aquestes disposicions. També és fàcil emmascarar un interès superior a l'autoritzat, afegint i amagant els interessos en el capital teòric prestat inicialment i són molt dubtosos aquells documents en que el prestatari declara haver rebut el préstec «bono amore» o sigui sense cap interès.

El buidatge sistemàtic de documentació relativa a jueus de l'ACB, si més no, ha servit per a contradir, matisar o posar de manifest les creences més generalitzades sobre aquesta minoria.

El projecte de recopilació de documents sobre jueus a l'ACB ha estat a més especialment útil, perquè, d'una banda i des de sempre, l'edició de repertoris documentals ha proporcionat un instrument que ha facilitat la tasca d'investigació dels historiadors i, de l'altra, ha facilitat l'accés a la informació continguda en els registres entre un col·lectiu més genèric de persones interessades en aquests tema. La cronologia de la documentació consultada coincideix amb la dels pergamins inèdits.

35. Per tot allò relatiu a legislació sobre jueus i usures vegeu:

VILA, Emma, *El tractament legislatiu de la minoria jueva a Catalunya*, a «Mossé ben Nahman i el seu temps», Girona: Ajuntament, 1994, pp. 327-337.

GONZALBO I BOU, Gener, *Els jueus i els Usatges de Barcelona*, Barcelona «Quaderns d'Història», 2/3 (1996), pp. 117-124.

La normativa del IV Concili Laterà (1215) sobre usures sembla que pressionà Jaume I, el qual promulgà la constitució de 1228, que estableix l'interès de 4 diners per lliura.

Un estudi aprofundit i acurat de la documentació que he compilat a l'ACB il·lustra amb precisió, si bé amb caràcter força selectiu i parcial, no tan sols la vida econòmica dels jueus de Barcelona i d'altres comunitats catalanes relacionades amb aquesta ciutat,³⁶ sinó que facilita dades molt importants sobre l'economia general del moment (moviments de mercaderies, mètodes comercials...). Així mateix, proporciona tangencialment i amb menor nombre, notícies sobre la història interna o activitat intracomunitària de les comunitats jueves catalanes, sobretot de la de Barcelona, sens dubte la comunitat jueva més important de la Corona d'Aragó fins al 1391. També permet establir les relacions dels jueus de Barcelona amb habitants (jueus i cristians) d'altres pobles de les rodalies i ciutats més o menys llunyanes, i verificar diferents aspectes de la seva vida quotidiana: oficis característics que desenvolupen, alguns d'ells relacionats amb l'administració reial (batlles, metges al servei dels monarques), corredors de coll, d'orella i de finques, i llur intervenció en un sector del tèxtil important: la sederia (fabricants de vels), l'assistència i continuïtat de la dona en les activitats professionals del marit, etc.

Constata que l'activitat de prestador «professional» està circumscrita a famílies que formen part de la denominada mà major de la comunitat, normalment rics dirigents de l'aljama i/o persones que sobresurten per llur influència cultural (els Adret, Cap, Cerç, Gracià, Malet, Asdai, Caravida). Igualment, s'observa que molts dels prestataris o deutors cristians per qualsevol altre concepte que el pur préstec (una minoria), són nobles (Sibil·la de Saga, Ramon I, vescomte de Vilamur, els Montcada, Entença, Lascara, comtessa de Pallars, Maria de Luna, comtessa de Xèrica), i sobretot exponents de la petita noblesa (els Fonollar, Torrelles, Claramunt, Vernet, Castellví, Centelles, Sant Vicenç, Santlleí, Sarrià, Bell-lloc, Xetmar, Vallromanes i Santa Coloma, Vilafranca, Benages, Verges), ciutadans, mercaders i drapers importants (Grony, Adarró, Durfort, Eimeric, Banyeres, Llacera, Malla, Oliver, Mitjavila),

36. Aquesta compilació ha estat utilitzada en diversos treballs pel Dr. Assis:

ASSIS, Yom Tov, *La participación de los judíos en la vida económica de Barcelona s. XIII-XIV*, «Jornades d'Història dels jueus a Catalunya», Girona: Ajuntament, 1990, pp. 77-92.

Constata que pràcticament només es registren els préstecs davant del notari, i no queda constància d'innombrables petites operacions comercials perquè no tothom podia pagar-lo. Això, ja ho havia posat en evidència:

CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Rafael, *Estudio tipológico...*, p. 26.

jurisperits i funcionaris (Jaume Gerard, Bernat Guillem de Pinells, Galceran de Canyelles, Pere de Llissac) o persones relacionades molt directament amb ells (Blanca, esposa de Guillem Pere de Cardonets), en teoria de gran poder adquisitiu i involucrats molts d'ells en càrrecs públics.³⁷ També apareixen entre els documents els representants de l'elit eclesiàstica: canonges que per la seva formació en lletres i coneixement del dret intervingueren freqüentment com a jutges i àrbitres en els judicis de l'època (Pere Arbert). Cal remarcar que d'entre els pergamins publicats estan dedicats a la petita noblesa, especialment els Fonollar (Guillem, la seva consort Elisenda, Bernat i la seva esposa Saurina) quasi una quarta part dels registres, als quals se'n poden afegir una vintena dels que romanen inèdits.³⁸ Es pot concloure, sense errar massa, que al voltant del 45% de la documentació publicada pertany a deutors de la petita noblesa i ciutadans i mercaders importants.

37. ASSIS, Yom Tov, MAÑÉ, Maria Cinta, *The Jews in Barcelona 1213-1291. Regesta of documents from the Archivo Capitular*, Jerusalem: The Central Archives for the History People-The Hebrew University, 1988. Introducció, pp. 12-18.

FELIU I MABRES, Eduard, *La cultura hebrea a la Barcelona medieval*, «Barcelona Quaderns d'Història», 2/3 (1996), pp. 125-142.

BAUCELLS I REIG, Josep, *El Maresme i la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona*, Barcelona: Generalitat, 1987, pp. 26-29. Cita com a benefactor de la institució Pere Grony i fa un esbós biogràfic dels membres d'aquesta família.

BAUCELLS I REIG, Josep, *El Garraf i la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona*, Barcelona: Generalitat, 1990. Presentació, pp. 17-23 i 39-43. Fa una aproximació a la biografia de Bernat de Fonollar, també benefactor de la Pia Almoïna.

A més, la Dra. Carme Batlle i Gallart, en un principi, i el Dr. Joan Busqueta més tard, juntament amb d'altres investigadors (R. Conde respecte als Llull, Coral Cuadrada pels Sant Climent, etc.) han dedicat diversos estudis a famílies rellevants de la burgesia barcelonina: Adarró, Durfort, Banyeres, Burgès, molt nombrosos a partir del s. XIII, i que actuaven de socis capitalistes dels parents mercaders.

Igualment, la Dra. Mª Teresa Ferrer, en les notes a peu de pàgina del volum II de *Assegurances i canvis...*, pp. 313-315, nota 11 i p. 322 respectivament, dona informació respecte als Eimeric o a alguns mercaders importants citats en els registres, com per exemple Pere Ris.

38. Guillem de Fonollar, cavaller, i la seva esposa Elisenda, segons es desprèn dels documents consultats, eren els senyors de la casa de Soler, ubicada a la parròquia de Sant Joan Despí, i també tenien el feu de Sant Just Desvern i interessos als castells de Selma, Tivissa, la ciutat de Tortosa, i, probablement, Papiol de Llobregat. Estaven molt relacionats amb els Torrelles i altres cavallers de llocs propers. Parents seus eren Berenguer, casat amb Agnès de Sitges, i Ramon de Fonollar. Tingué un fill d'Elisenda: Dalmau. Bernat de Fonollar, segons sembla també fill seu, afegeix al patrimoni familiar els castells de Sitges i de Campdàsens.

Al mateix temps, manifesta la seva importància en l'onomàstica tant cristiana com jueva, la qual cosa permet fer aproximacions al nombre de components de les diferents comunitats esmentades en els documents en un moment determinat.

Els contractes de préstec, que constitueixen la major part de la documentació, són així mateix de gran valor per a fixar la toponímia de la ciutat de Barcelona i d'altres ciutats i pobles que hi surten citats, sobretot quan es realitzen amb garanties sobre béns immobles, ja que ubiquen amb molta precisió allò que s'entrega en penyora.

He obtingut un total de 1210 documents referents a jueus entre les sèries de pergamins i de registres notariais. Els quadres que apareixen a continuació permeten fer-ne algunes deduccions època-nombre de documents, que palesen una major activitat i incidència en la societat de la minoria jueva.

QUADRE 1

<i>Segles</i>	<i>Pergamins publicats</i>	<i>Pergamins inèdits</i>	<i>Notaria capitular</i>	<i>Total</i>	<i>%</i>
XI	—	20	—	20	1,65
XII	—	10	—	10	0,82
XIII 1 ^a meitat	159	13	—	172	14,21
2 ^a meitat	330	50	150	530	43,80
XIV 1 ^a meitat	—	114	347	461	38,09
2 ^a meitat	—	16	—	16	1,32
XV	—	1	—	1	0,08
TOTAL	489	224	497	1210	

QUADRE 2

<i>Segles</i>	<i>Pergamins</i>	<i>%</i>	<i>Notaria capitular</i>	<i>%</i>	<i>Total</i>	<i>% total</i>
XI	20	1,65	—	—	20	1,65
XII	10	0,82	—	—	10	0,82
XIII	552	45,61	150	12,39	702	58
XIV	130	10,74	347	28,67	477	39,41
XV	1	0,08	—	—	1	0,08
TOTAL	713	58,92	497	41,07	1210	

Es pot concloure, d'una part, que les sèries de pergamins són les que presenten més documentació a la segona meitat del segle XIII i la de la notaria capitular brinda més informació la primera meitat del segle XIV. Per altra part, la segona meitat del segle XIII és en conjunt la més representada, seguida de la primera meitat del segle XIV. Igualment, queda palès que els pergamins han proporcionat en conjunt un major nombre de notícies.

BIBLIOGRAFIA

ASSIS, Yom Tov, *La participación de los judíos en la vida económica de Barcelona s. XIII-XIV*, «Jornades d'Història dels jueus a Catalunya», Girona : Ajuntament, 1990, pp. 77-92.

ASSIS, Yom Tov, MAÑÉ, Maria Cinta, *The Jews in Barcelona 1213-1291. Regesta of documents from the Archivo Capitular*, Jerusalem: The Central Archives for the History People-The Hebrew University, 1988, 219 pp. (Sources for the History of the Jews in Spain-1. The Henk Schussheim Memorial Series).

BATLLE I GALLART, Carmen, *La burguesia de Barcelona a mediados del siglo XIII*, «X Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Zaragoza, 1979.

BATLLE I GALLART, Carmen, BUSQUETA I RIU, Joan, *Las familias de la alta burguesia en el municipio de Barcelona (s. XIII)*, «Anuario de Estudios Medievales», 16 (1986).

BATLLE I GALLART, Carmen, BUSQUETA I RIU, Joan, *La ciutat consolidada (s. XIV i XV)*. *Evolució social i formes de vida*, a «Història de Barcelona», 3, Barcelona : Enciclopèdia Catalana. Ajuntament, 1992, pp. 91-136.

BAUCELLS I REIG, JOSEP, *El Baix Llobregat i la Pia Almoïna de la seu de Barcelona: inventari dels pergamins*, Barcelona: Generalitat, 1984, 253 pp. Especialment: *Introducció general a la documentació en pergami de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona*, pp. 13-39.

BAUCELLS I REIG, Josep, *El Maresme i la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona*, Barcelona: Generalitat, 1987, 181 pp.

BAUCELLS I REIG, Josep, *El Garraf i la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona*, Barcelona: Generalitat, 1990, 230 pp.

CASAS I NADAL, Montserrat, OLLICH I CASTANYER, Immaculada, *Els Libri Iudeorum de Vic i de Cardona*, Barcelona: CSIC, 1985, 350 pp. (Miscel·lània de Textos Medievals, 3).

CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Rafael, *Estudio tipológico de la documentación comercial y financiera medieval: fuentes del Archivo de la Corona de Aragón*, Valencia Universidad, 1981, 175 pp. Especialment pp. 25-42.

FÀBREGA I GRAU, Àngel, BAUCELLS I REIG, Josep, *Catàleg de l'Arxiu Capitular de la S: E. Catedral Basílica de Barcelona. 1: Índex general de les sèries documentals*, Barcelona: Catedral, 1969, 28 pp. ilustr.

FELIU I MABRES, Eduard, *La cultura hebrea a la Barcelona medieval*, «Barcelona Quaderns d'Història», 2/3 (1996), pp.125-142.

FELIU I MONTFORT, Gaspar, *La formació de la Barcelona Medieval. Activitats econòmiques*, a «Història de Barcelona», 2, Barcelona: Enciclopèdia Catalana. Ajuntament, 1992, pp. 207-270.

FELIU I MONTFORT, Gaspar, RIERA I MELIS, Antoni, *La ciutat consolidada (s. XIV i XV)*. *Activitats econòmiques*, a «Història de Barcelona», 3, Barcelona: Enciclopèdia Catalana. Ajuntament, 1992, pp. 137-272.

FERRER I MALLOL, Maria-Teresa, *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes*, «Estudios y documentos de los Archivos de Protocolos», IV (1974), pp. 29-192 (Miscel. en honor de Raimundo Noguera de Guzmán).

GARCÍA SANZ, Arcadi, FERRER I MALLOL, Maria-Teresa, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona: IEC, 1983, 2 vols. (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències socials, VI).

GARCÍA SANZ, A., MADURELL, J. M., *Societats mercantils medievals a Barcelona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1986, 2 vols.

GONZALBO I BOU, Gener, *Els jueus i els Usatges de Barcelona*, «Barcelona Quaderns d'Història», 2/3 (1996), pp. 117-124.

MADURELL I MARIMÓN, José María, GARCÍA SANZ, Arcadio, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona: Colegio Notarial. Departamento de Estudios Medievales CSIC, 1973, 481 pp.

RIERA I SANS, Jaume, *Los tumultos contra las juderías de la Corona de Aragón en 1391*, en «La mutación de la segunda mitad del siglo XIV en España», Cuadernos de Historia, VIII (1977), pp. 213-226.

RIERA I SANS, Jaume, UDINA I MARTORELL, Frederic, *Els documents en hebreu conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, «Miscellanea Barchinonensia», 17, núm. 49 (1978), pp. 21-36

RIERA I SANS, Jaume, *La Catalunya jueva del segle XIV*, «L'Avenç», 25 (1980), pp. 52-55

RIERA I SANS, Jaume, *Estrangers participants als avalots contra les juderies de la Corona d'Aragó el 1391*, «Anuario de Estudios Medievales», 10 (1981), pp. 577-583.

RIERA I SANS, Jaume, *Estudis sobre el judaisme català. Anys 1970-1984*, «Calls», 1 (1986), pp. 93-132.

RIERA I SANS, Jaume, *Estudis sobre el judaisme català. Anys 1929-1969*, «Calls», 2 (1987), pp. 181-207.

RIERA I SANS, Jaume, *Estudis sobre el judaisme català. Anys 1836-1928*, «Calls», 3 (1988-1989), pp. 103-135.

RIERA I SANS, Jaume, *Estudis forasters sobre el judaisme català fins a l'any 1929*, «Calls», 4 (1990), pp. 95-161.

SAYOUS, André E., *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*. Traducció, edició i estudi introductor per Arcadi Garcia i Sanz i Gaspar Feliu i Montfort, Barcelona: Base, 1975, 191 p. (Col. «Santiago Sobrequès i Vidal» d'Història de Catalunya, 1).

SAYOUS, André E., *Commerce et finance en Méditerranée au Moyen Âge*. Recueil d'études édité par Mark Steele, London: Variorum Reprints, 1988.

SOBREQUÈS I CALLICÓ, Jaume, ROVIRA I SOLÀ, Manuel, *Préstecs jueus a la ciutat de Barcelona*, a «Miquel Coll i Alentorn. Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari», Barcelona: Fundació Jaume I, 1984, pp. 271-287.

UDINA I ABELLÓ, A. M., *Els empenyoraments al Pla de Barcelona als segles XI i XII*, a «Història urbana del Pla de Barcelona» (Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona), 1, Barcelona: Ajuntament, 1989, p. 261-275.

VILA, Emma, *El tractament legislatiu de la minoria jueva a Catalunya*, a «Mossé ben Nahman i el seu temps», Girona: Ajuntament, 1994, 327-337.